

<http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.02.17>

Красимира Алексова

Sofia University St. Kliment Ohridski
krasimiraaleksova@gmail.com

СЪВРЕМЕННИ НАГЛАСИ КЪМ СЪОТНОШЕНИЕТО ПИСМЕН: УСТЕН БЪЛГАРСКИ ЕЗИК¹

1. Цел, задачи и обект на изследването

Основната **задача** на настоящата публикация е да коментира данни от едно национално представително изследване на езиковите нагласи към писмени граматични норми, като се ограничи до анализите на отговорите на няколко въпроса, проучващи нагласите на съвременните българи към важни аспекти на релацията писмена : устна реч. Основните **цели** са свързани с извличане на информация както за нагласите на пълнолетните българи към величината на дистанцията между писмения книжовен език и устната реч, така и за предпочитанията на респондентите за посоката на адаптиране между двете форми на съществуване на езика – писмена и устна. Тези задачи и цели насочват към основния **обект** на изследване – езиковите нагласи за дистанцията между писмения книжовен език и устната реч, а също и за посоката на доминация между тях. Следователно в настоящия текст не става въпрос за теоретичните постройки на различни езиковеди, школи, направлението за отношението писмена : устна реч, писмена книжовна реч : устна книжовна реч, нито за видовете писмена или устна реч. Подобна задача изисква по-обширен текст най-малкото поради обема от мнения. В тази работа конкретният **предмет** се ограничава до отговорите на 3 въпроса от национално представителната анкета, проведена в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, МОН, договор ДН10/5 от 15.12.2016 г.

---

¹ Тази публикация е в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, МОН, договор ДН10/5 от 15.12.2016 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

Теоретичната основа, от която се тръгва, съдържа виждането, че писмената реч се възприема от доминиращото обществено мнение като по-престижна и се идентифицира като по-официална (или формална) поради основни свои характеристики, обвързани както със субекта (пишещия) – сравнително по-голямо внимание към избора на лексикални единици и синтактични конструкции, към граматическата оформеност, към правописния и пунктуационен облик на текста, а следователно и с по-ниска степен на спонтанност и по-голяма експлицитност, така и поради особености, свързани с обществената организация – напр. целенасоченото училищно обучение в писмените книжовни норми, значително по-дълготрайното запазване във времето, статуса ѝ в определени сфери и като документ с юридическа стойност и др. Писменият код се отличава с императива за спазване на кодифицираните норми (без да се пренебрегва разколебането на този императив в електронно опосредстваната писмена комуникация), което значително намалява вариантноста в него, а именно вариантноста е значим белег на устната реч, варираща поради влиянието на значими ситуативни, социално-демографски, културни и обществени фактори. Именно тези различия според предварителните хипотези оформят нагласите на респондентите към релацията писмен : устен език.

2. Емпиричните данни

Емпиричните данни, които се коментират, съдържат отговорите на 3 въпроса от посочената по-горе национална анкета, проведена през м. юли 2017 г. сред 1000 пълнолетни респонденти. Анкетата е представителна по признаците пол, местоживееене и възраст. Приложена е тристепенна гнездова извадка с вероятности, пропорционални на размера на общината. За извадкова рамка е използван модифициран картографски метод (по Лесли Киш). Приложен е методът на полустандартизирано face-to-face интервю по домовете на респондентите. Автори на по-голяма част от статистическата обработка на емпиричните данни и на значителна част от графиките и таблиците тук са д-р Ивайло Янков и д-р Борис Гюров, социолози, членове на научния екип по проекта.

Трите въпроса, които се анализират в настоящата работа, са обвързани от следната логика. Научният екип по проекта се интересува от нагласите към различията между писмения и устния език, и по-конкретно от нагласите към евентуално намаляване или увеличаване на различията между тези две форми на съществуване на езика. Ако част от респондентите посочат, че трябва разликата да е по-малка, то възниква следващият въпрос – в каква посока да бъде намаляването на различията: от писмения към устния или от устния към писмения език. Хипотезата тук съдържа твърдението, че съобразяването на устния с писмения език е нормативистки тип нагласа, в определен смисъл консервативен, а обратното – съобразяване на писмения език с устната реч е по-либерален вид нагласа и показва по-гъвкаво отношение към еластичността на книжовните норми и към релацията норма : кодификация. Опре-

деленията консервативен и либерален в случая не трябва да се разбират като натоварени с негативна и съответно позитивна конотация. Самата същност на книжовните норми и тяхната кодификация представлява балансиране между консервативното и либералното, разбираани като баланс между запазването на едно състояние на нормите чрез кодификацията и отчитането на процесите на промяната им във времето. Именно по такъв начин би трябвало да се разбира еластичността, пружиниращата стабилност, за която става дума в теорията на книжовните езици на Пражкия лингвистичен кръг, а и в работи, коментиращи и допълващи я: „Книжовната норма е плод на две на пръв поглед напълно противоположни тенденции [...] т.е. налице е борбата на две противоположности – динамика и консерватизъм“ [Виденев 2003: 45].

3. Коментари на емпиричните данни

С подвъпрос 1 на въпрос 21 от въпросника в национално представителното проучване на нагласите към писмени граматични норми се цели да се установи в каква степен респондентите приемат твърдението „Разликата между писмения и устния език трябва да бъде намалена“. Възможните отговори са: 1 – „Съгласен съм“, 2 – „Не съм съгласен“, а при невъзможност да се отговори, се записва 3 – „Не мога да преценя“.

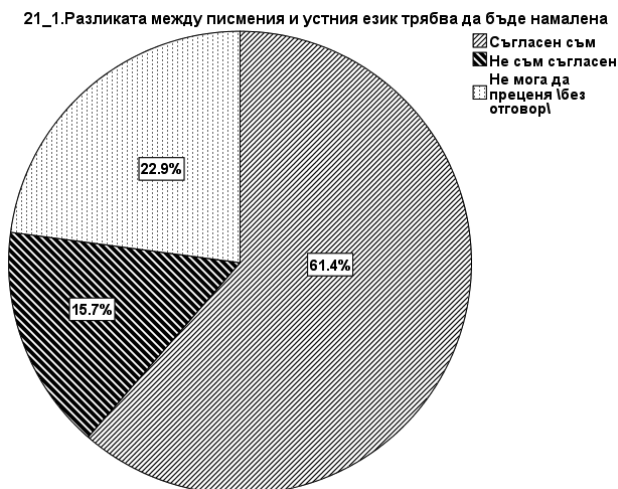
От граф. 1 става ясно, че 61,4% от респондентите са на мнение, че разликата между писмения и устния език трябва да бъде намалена. Следващата по големина група са неспособните да преценят (22.9%), а най-малко са несъгласните с предложеното твърдение (15.7%). Трябва да се подчертае, че въпросът не съдържа експлицирана посока на намаляване на разликата, т.е. коя форма към коя трябва да се приспособява.

Данните говорят, че преобладават нагласите, според които между двата различаващи се по своите основни признаци кода на един език – писмения и устния, трябва да протичат процеси на конвергенция, на нивелиране на различията и стремеж към уеднаквяване.

Бе потърсена социално-демографската детерминираност на тези нагласи. Според хи-квадрат анализа съществува връзка между ‘намаляване на разликите между устния и писмения език’ като признак резултат (зависима променлива) и социално-демографските характеристики на респондентите като признаци фактори (независими променливи). Това се доказва от коефициента χ^2 (равнище на значимост) на таблица 1, който е по-малък от риска за грешка $\alpha = 0.05$. Показател за силата на връзката е коефициентът на Крамер (K на табл. 1). От табл.1 става ясно, че средно силно² е влиянието на трудовата активност и на жизнения стандарт, а при останалите 5 независими променливи: образование на респондентите, образование на родителите, възраст и пол, връзката е слаба.

² Тук се прилага следната скала за сила на връзките: $K \leq 0,150$ – слаба (незначителна), $0,151 \leq K \leq 0,200$ – средна, $0,201 \leq K \leq 0,250$ – умерена, $0,251 \leq K \leq 0,300$ – умерено силна, $0,301 \leq K \leq 0,350$ – силна, $0,351 \leq K \leq 0,400$ – много силна, $K \leq 0,400$ – изключително силна.

Графика 1. Разпределение на отговорите по признака „намаляване на разликите между устния и писмения език“

Таблица 1. Социално-демографски характеристики и изчислени измерители на връзката им с признака 'намаляване разликите между устния и писмения език'

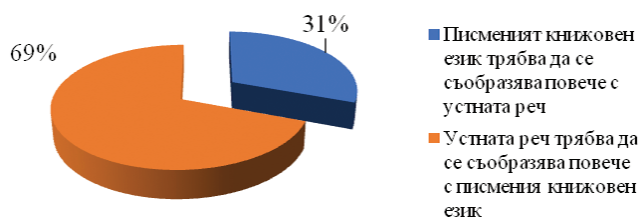
Демографски характеристики	Р	К
Трудова активност	0,00	0,162
Жизнен стандарт	0,00	0,161
Образование на бащата	0,00	0,149
Образование	0,00	0,144
Образование на майката	0,00	0,131
Възраст	0,03	0,101
Пол	0,04	0,067

За да разберем каква е посоката на исканото от 61.4% респонденти сближаване между писмената и устната реч, попитахме кое от следните две противоположни твърдения е по-близко до собственото мнение на анкетираните: „Писменият книжовен език трябва да се съобразява повече с устната реч“ и „Устната реч трябва да се съобразява повече с писмения книжовен език“. От граф. 2 става ясно, че категорично преобладават онези, според които устната реч трябва да се доближава повече до писмения книжовен език – 69% от анкетираните. Този процент е със 7.6% по-висок от процента респонденти, предпочели сближаване между устната и писмената реч, което значи, че става дума за консолидирани атитюди с известно нарастване. Съпоставката на процентите дава основание да се твърди, че неексплицираната нагласа, която е в основата на виждането на тези 61.4% анкетиранци за сближаване на двата

езикови кода, е именно за съобразяване на устната речева изява с писмения книжовен език. Предпочетената посока за адаптиране (устната към писмената книжовна реч) дава информация за съществуващи нагласи, които П. Гарвин смята за обвързани с престижността като функция на стандартния език [Garvin 1993]. Писмената форма на книжовния език се асоциира с по-висока степен на образование, с по-висока култура в личностен план. Отговорите на коментирания дотук 2 въпроса отвеждат към потвърждаване на хипотезата, че в нагласите на българите днес книжовният писмен език е моделът, към който трябва да се стреми устната реч. Нивелацията трябва да протича в посока към престижния образец – книжовния писмен език.

Струва ми се, че корените на тези нагласи у нас могат да се намерят в целенасоченото обучение в писмените книжовни норми, което е неизменен акцент в езиковата политика на националното ни образование. Но не само в него – писаната реч се смята за по-престижна, по-обработена, а фразеологизмът „говори като по книга“ разкрива писаното слово като престижния образец, който не е достижим за всички, а само за по-учените или по-мъдрите, по-знаещите.

Графика 2. Разпределение на отговорите по признака посока на сближаването между писмения книжовен език и устната реч

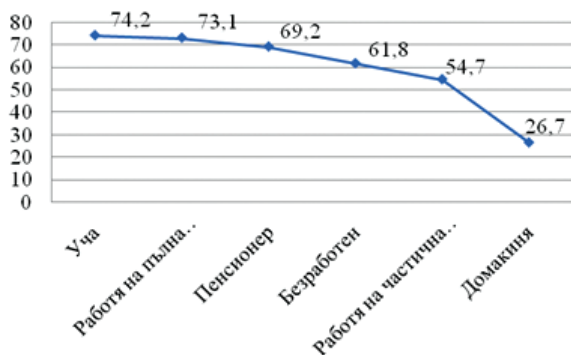
Влиянието на училищното обучение, акцентиращо върху писмените книжовни норми, проличава и в съотношението между относителните дялове на респондентите в нивата на фактора „трудовата активност“ – най-голям е процентът на учещите, смятащи, че устната реч трябва да се адаптира към писмения книжовен език. Може да се каже, че според данните на граф. 3 се оформят три групи: първа, ясно консолидирана група – учещите и работещите на пълно работно време (с над 73% предпочитание във всяка от групите към акомодиране на устната реч към книжовния писмен език), втора група с по-широки граници (между 69% и 54% отговори в полза на приспособяване на устната реч към писмения език) – на пенсионерите, безработните и анкетираните на частична заетост, и трета група – на домакинните, сред които само 26.7% споделят преобладаващото мнение в другите групи по трудова заетост.

Жизненият стандарт също показва средна по сила свързаност с нагласите за посоката на сближаване на писмената и устната реч. Сред посочилите се за богати е най-висок процентът на избралите, че устната реч трябва да се съобразява с писмения език (82.4%), следват ги живеещите без лишения

(75.2%), с известни лишения (72%), в мизерия (71.4%), а най-ниският процент е на живеещите с големи лишения (54.1%) – вж. граф. 4.

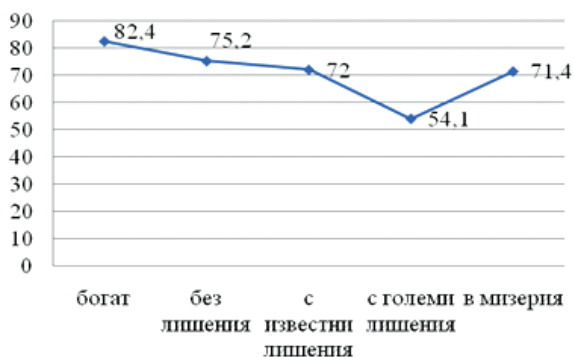
Разпределението по групи и процентите отговори по тези два социални фактора (трудова активност и жизнен стандарт) говорят, че нагласите за необходимо унифициране на двете форми на съществуване на езика нараства с нарастването на жизнения стандарт и с повишаване ролята на езика в трудовата заетост, вкл. сколаризацията.

Графика 3. Относителни дялове на респондентите, съгласни с твърдението, че устната реч трябва да се съобразява с писмения език, според трудовата активност

Легенда: 1. Работа на пълна заетост, 2. Пенсионер, 3. Уча, 4. Работа на частична заетост, 5. Безработен съм, 6. Домакиня съм

Графика 4. Относителни дялове на респондентите, съгласни с твърдението, че устната реч трябва да се съобразява с писмения език, според жизнения стандарт

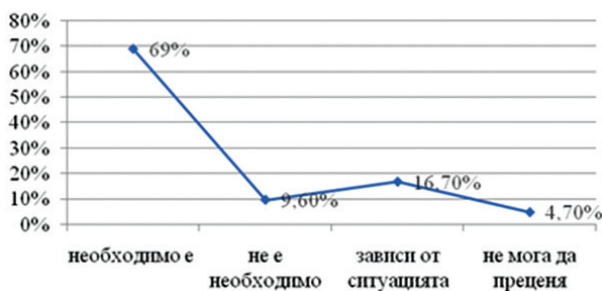

Потвърждение за стабилността на нагласата, че устната реч трябва да следва писмения книжовен език като образец, дават в известна степен и отговорите на въпроса „Необходимо ли е според Вас да се спазват граматичните правила на книжовния език и при устно общуване?“. Отговорите се избират от следната скала: 1. Необходимо е, 2. Не е необходимо, 3. Зависи от ситуацията, а при невъзможност да се избере отговор от скалата, се записва 4. Не мога да

преценка. Графика 5 обобщава дадените отговори, сред които категорично доминират 69% за спазване на правилата на книжовния език в устната реч. Личната ми хипотеза за малко по-висок процент отговори „зависи от ситуацията“ не се оправда, тъй като очаквах по-голям процент от получените 16.7%. Явно за респондентите придържането към нормативното е много по-силен императив от ситуационната уместност, която е значим параметър в процеса на комуникативната конвергенция – една от основните стратегии на комуникативната акомодация. Всъщност и в училищното обучение по български език присъства акцентът върху уместността, но явно той е по-слаб от този за спазването на книжовните норми.

Тъй като анкетата е представителна, това означава с риск за грешка от 0.05, че около 2/3 от цялото пълнолетно население на България споделят тази нагласа. Процентът говори за доминация на нагласата, че устната реч по своите характеристики не трябва да се отдалечава от книжовния образец.

Графика 5. Отговори в проценти на въпроса „Необходимо ли е според Вас да се спазват граматичните правила на книжовния език и при устно общуване?“

Допускането на грешки в устното общуване (а и не само в него) у нас се свързва с необразованост, ниска култура, регионална маркираност, диалектност и под. Струва ми се, че става въпрос за стабилизирана нагласа, която е особено целенасочено изграждана след 1944 г. По този въпрос има немало изказани мнения, сред които тук цитирам виждането на Т. Бояджиев, характеризиращ езиковата политика след Втората световна война по следния начин: „Борбата за езикова култура постепенно прераста в разнообразно и многопосочно движение за съзнателно въздействие на обществото върху функциите и развитието на езика, за строго спазване на книжовните езикови норми от всички слоеве на обществото, непримиримост с грешките и слабостите в правописа, т.е. нарушаване на изговорните норми на книжовния език, борба за правописна култура и за усъвършенстване на българския правопис“ [Бояджиев 2008]. Ст. Буров пише: „Преди промените в България от 1989 г. образователната и културната политика насаждаше нетърпимост към вариантноста на езиковата норма в зависимост от сферата, целта и предназначението на речта и враждебност към отклоненията от нормата. В резултат на това се формира негативно отношение както към диалектите, така и към

различните типове градска реч“ [Буров 2012]. Наблюденията на М. Виденов са в същата посока: „Ако отклоненията от книжовния стандарт бъдат отнесени към остатъчните диалектизми, ударът срещу авторитета е неминуем“ [Виденов 1998: 158–159]. Получените от анкетата данни съответстват на изказаните мнения.

Осъществихме статистически анализ на връзките между нагласите за спазването на книжовните норми в устното общуване (като зависими променливи) и социално-демографските характеристики на респондентите (като независими променливи). По този начин се изследва не само съществува ли връзка между независимите и зависимите променливи, но и каква е силата на влиянието на социалните фактори (независимите променливи) върху нагласите (зависимите променливи). Най-силно влияние според коефициента на Крамер (вж. табл. 2) има трудовата активност – $K = 0.234$ (вж. граф. 4), като това е умерена сила на връзката. Смятаме, че този факт се обяснява с относително по-големите изисквания в професионалната реализация за спазване на книжовните норми. Табл. 2 сочи, че жизненият стандарт също има умерена сила, а собственото образование, образованието на бащата и на майката, както и етническата принадлежност имат средна по сила връзка с разглежданата нагласа. Както се вижда от табл. 2, спазването на правилата на книжовния език при устно общуване е повлияно от 2 умерени, 4 средни и 2 слаби връзки със социално-демографските характеристики.

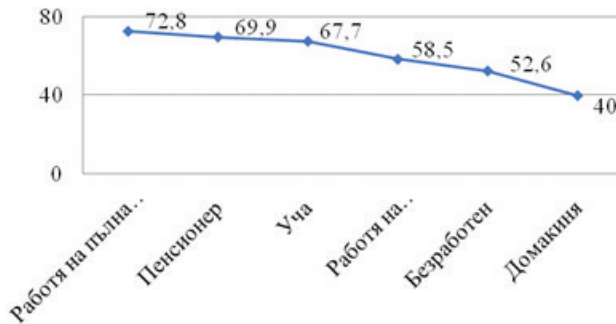
Таблица 2. Социално-демографски характеристики и изчислени измерители на връзката им със спазването на граматичните правила на книжовния език в устното общуване

Демографски характеристики	Р	К
Трудова активност	0,00	0,234
Жизнен стандарт	0,00	0,203
Образование	0,00	0,173
Образование на баща	0,00	0,168
Етническа принадлежност	0,00	0,168
Образованието на майка	0,00	0,162
Местоживеене	0,00	0,102
Пол	0,02	0,098

Тъй като стойностите на **К** са положителни, то това означава, че връзката между нагласата и социално-демографските параметри е правопрпорционална, т.е. с покачването на нивата на факторите трудова активност (вж. граф. 6) и жизнен стандарт (вж. граф. 7) се увеличава дялът на респондентите, смятащи, че в устното общуване трябва да се спазват книжовните граматични правила.

Графика 6. Относителни дялове на факторен признак „спазването на граматическите правила на книжовния език при устно общуване” според трудовия статус в %

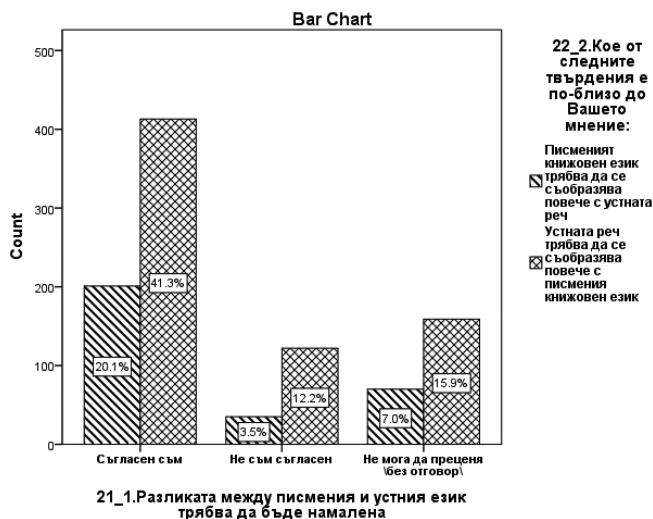
Легенда: 1. Работа на пълна заетост, 2. Пенсионер, 3. Уча, 4. Работа на частична заетост, 5. Безработен съм, 6. Домакиня съм

Графика 7. Относителни дялове на факторен признак „спазването на граматическите правила на книжовния език при устно общуване” според жизнения стандарт

Потърсихме отговор на въпроса съществува ли статистически значима връзка между двата въпроса: за намаляване на разликата между писмения и устния език и за съобразяването на писмения с устния език или обратното. Според равнището на значимост е $p = 0.04$, което е по-малко от риска за грешка 0.05, връзка съществува, а силата ѝ е слаба. Разпределението на отговорите (вж. граф. 8) показва, че в рамките на всеки от трите отговора на въпрос 21_1 (за намаляване на разликата между писмения и устния език) разпределението на отговорите в полза на съобразяването на писмения с устния език или обратното е пропорционална – във всеки от трите отговора, нанесени по абсцисата на граф. 8, групата на мислещите, че устният език трябва да се съобразява повече с писмения книжовен език, е два пъти по-голяма. Тези резултати говорят за наличието на стабилно оформени групи анкетиранни, имащи едни и същи нагласи. Данните още един път доказват доминирането на писмения език в ценностния комплекс на две трети от респондентите и стабилизирани нагласи, че писменият книжовен език е този, към който трябва да се адаптира устната реч.

Графика 8. Разпределение на отговорите по два въпроса – за намаляване на разликата между писмения и устния език и за съобразяването на писмения с устния език или обратното

4. Езиковите нагласи, устната реч и кодификационните решения

Преобладаващите нагласи, че устната реч трябва да се съобразява с писмената, влизат в сложни взаимоотношения със случаите, в които вариантността в устната реч поражда напрежение в отношенията с книжовната нормативност. Задача на кодификатора е да наблюдава и преценява в какво съотношение са кодифицираните варианти и некодифицираните реализации в устната реч на една и съща лингвистична променлива. Съотношението между вариантите е показателно за процесите на езикова промяна, в които може да съжителстват ново и старо състояние на една норма. В случай че чрез анализ на устната комуникация се установи, че два варианта на една лингвистична променлива – некодифицираният и кодифицираният, са в паралелна дистрибуция или че некодифицираният вариант е в процес на изтласкване от кодифицирания, то тогава евентуално решение за промяна в кодификацията или за приемане на дублетност би се разминало с преобладаващите нагласи, че устната реч трябва да се съобразява с писмената. Струва ми се, че такива случаи съществуват в съвременната езикова ситуация – от една страна, широко разпространение на некодифицирания вариант в устната комуникация, вкл. в речта на интелигенцията, при това в официалното общуване, а от друга страна, доминиращи нагласи, че устната реч трябва да се съобразява с писмената, а в нея спазването на съществуващата кодификация е императив с много по-значима сила. А това означава, че следното допускане е оправдано: езиковата промяна е в ход, тя проличава първо в устната комуникация, но обществените нагласи не фаворитизират извършването на кодификационни промени, настоявайки върху доминаци-

ята на писмения вариант на езика. Примери могат да бъдат дадени, напр. т.нар. мекане (окончание *-ме* вм. *-м* в I л. мн.ч. сег.вр. на I и II спр., напр. *четеме, пишеме, говориме*), така също и ненастъпването на ятов преглас във формите за мн.ч. на аористни и имперфектни деятелни причастия, както и на минали страдателни причастия (напр. *вървяли, четяли, огряни*) и др., чието обсъждане не влиза в задачите на настоящата работа. Заклученията, до които доведе настоящото изследване, са значими за кодификационната дейност, защото ориентират кодификаторите в стратегиите, които трябва да следват, когато вземат решения за допускане на дублетност или за промяна на кодификацията, имайки предвид обществените нагласи и ценностни ориентации.

Библиография

- Бояджиев Т. (2008), *Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика*, „Български език“ кн. 2, http://www.balgarskiezik.eu/2-2008/T_Boyadzhiev.pdf
- Буров Ст. (2012), *Две норми на българската устна книжовна реч*, *Електронно списание LiterNet*, 7.11.2012, № 11 (156), <http://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>.
- Виденов М. (1998), *Социолингвистическият маркер. Към теорията и практиката на теренните изследвания*, Делфи, София.
- Виденов М. (2003), *Българската езикова политика*, Международно социолингвистическо дружество, София.
- Garvin P. (1993), *A conceptual framework for the study of language standardization*, „International Journal of the Sociology of Language“, vol. 100/101, p. 37–54.

Красимира Алексова

CONTEMPORARY ATTITUDES TOWARDS THE RELATIONSHIP BETWEEN THE BULGARIAN WRITTEN AND ORAL LANGUAGE PRACTICE

(Summary)

The study analyses answer given to three questions part of a nationally representative survey on linguistic attitudes towards written grammatical norms. These questions are aimed at gathering information about the possible attitudes of modern Bulgarians towards the magnitude distance between the Bulgarian written standard language and oral speech. Another aim of the study is to explore respondents' preferences concerning the question of synchronization between the two existing language forms - written and oral. The survey clearly shows that more than 61% of respondents are of the opinion that the differences between the Bulgarian written and spoken language should be decreased, respectively, there needs to be a process of convergence and equalization of the two language codes. The study applies the hyper-square method in order to explore which socio-demographic factors have a major influence on respondents' attitudes. The domineering view (69% of the respondents) is that oral speech should be in line with the Bulgarian written standard language, consequently, grammatical rules should be followed and taken on board when speaking. Finally, the chi-square method is applied when defining the factors which determine the respondents' attitudes. The study introduces the idea that conservative attitudes are likely to appear amongst Bulgarian adults as they have the idea of decreasing the differences between the Bulgarian written and oral language by finding a way of synchronizing them.

Key words: Attitudes, written language, oral speech, standard language, Bulgarian, national survey